

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Донець О.В.

У статті систематизовано особливості організаційно-економічних форм господарюючих суб'єктів у аграрному секторі економіки України та виконано їхній короткий статистичний аналіз на прикладі підприємств АР Крим.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, організаційно-економічні форми господарювання, суб'єкти господарювання.

ВСТУП

Аграрні відносини складають собою особливу систему економічних відносин, які складаються в суспільстві відносно власності на землю та відносин землекористування в сільському господарстві. Саме відношення до землі та її розподілу між соціальними класами в різних економічних системах і визначає характер аграрних відносин, що складаються, породжує суперечності в суспільстві. Вирішення цих протиріч здійснюється в перебігу еволюційного розвитку аграрних земельних відносин, вдосконалення землекористування і знарядь праці, поглиблення суспільного розподілу праці й агропромислової інтеграції [1].

Ці принципи були сформульовані Ф. Кене, засновником школи фізіократів: «Кожному слід надати свободу обробляти на своєму полі такі твори, які тільки підказують йому його власні інтереси, здібності, властивості ґрунту й які, на його думку, здатні давати можливо більшу кількість продуктів».

Цей основоположний принцип свободи господарювання не був реалізований у адміністративно-командній економічній моделі господарювання. А сучасні аграрні реформи, спрямовані на перехід від адміністративної до ринкової моделі господарювання, покликані створити необхідні умови для дозволу проблеми вільного господарювання, в тому числі й в аграрному секторі економіки. Вирішення цього принципу ґрунтується на одній із глобальних суперечностей ринкової та адміністративно-командної систем господарювання, пов'язаній із стосунками власності, й вирішення цієї проблеми може здійснюватися за такими різними напрямками:

1) розмежування власності й володіння землею між державою та колективними підприємствами;

2) володіння землею суб'єктами господарювання;

3) формування інституту приватної власності на землю.

При цьому слід врахувати й те, що це не альтернативні, а взаємодоповнюючі форми власності на землю, що визначають форми господарювання і які забезпечують ефективне функціонування суб'єктів ринкової економіки.

Як сьогодні не намагаються сперечатися прихильники малих форм підприємництва, колективна форма господарювання в аграрному секторі має значний потенціал, і перспективними є не малі дрібні, а середні та великі підприємства. Така світова тенденція, хоча, як показує сучасна аграрна практика, в більшості країн світу найпоширенішою формою господарювання в аграрному секторі зберігаються сімейні форми господарства. Відроджуються вони й в Україні, й у інших країнах СНД.

Питаннями пошуку ефективних форм господарювання у аграрному секторі України присвячена велика кількість наукових робіт видатних економістів Саблука П.Т., Гайдуцького П.І., Лукінова І.І., Юрчишина В.В., Зубця М.В., Месель-Веселяка В.Я., Маліка М.Й., та ін.. Проте все вказане так і не пояснює однозначні переваги будь-якої з вказаних форм господарювання, й констатація не звільняє нас від необхідності відповіді на запитання: які форми господарювання в аграрному секторі економіки України сьогодні мають об'єктивну економічну, організаційну та технологічну основу? Ця відповідь також ще необхідна й пов'язана з тим, що сучасні прогнози відносно ефективних форм власності в сільському господарстві поки неоднозначні та не доведені світовим досвідом, а думка про них у різних країнах неоднозначна й суперечлива.

Саме ці суперечності й визначили актуальність обраної тематики статті.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальнодержавні законодавчі акти та спеціальні норми аграрного законодавства у відношенні господарської діяльності у сільському господарстві. Організаційно-правові форми

Донець О.В., к.е.н., доцент, зав. кафедрою економічної кібернетики, ПФ НУБіП України «Кримський агротехнологічний університет», м. Сімферополь, роб. тел. (0652) 26-35-52, моб. тел. (050) 9733787, donets_csau@mail.ru

господарювання, їхній статус, види та принципи функціонування й організаційні механізми здійснення ними господарської діяльності визначені Законами України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. № 698-ХІІ, «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ, «Про господарські суспільства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ, «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. № 1087-ІV, а також указами Президента України та Ухвалами Кабінету Міністрів України.

Специфічно правове регулювання господарської діяльності в сільському господарстві здійснюється законами України «Про пріоритетність соціального розвитку села й агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 року № 400-ХІІ, «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-ІV, «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. № 2114-ХІІ, «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР, «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» від 4 червня 2009 року № 1445-VI, «Про племінну справу в тваринництві» від 15 грудня 1993 р. № 3691-ХІІ, «Про насіння й посадочний матеріал» від 26 грудня 2002 року № 411-ІV, «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 р. № 290/96-ВР, «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 гг.» від 18 січня 2001 р. № 2238-ІІІ та ін.

Значне місце в спеціальному регулюванні належить указам Президента України, серед яких «Про заходи по реформуванню аграрних відносин» від 18 січня 1995 р. № 63/95, «Про невідкладні заходи по прискоренню реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99, «Про заходи щодо забезпечення захисту прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» від 29 січня 2001 р. № 62/2001 і державним програмам підтримки аграрного сектора та розвитку села: Національна програма розвитку агропромислового виробництва й відродження села на 1996-2005 рр., Загальнодержавна програма соціального розвитку села на період до 2011 року, Комплексна програма підтримки розвитку українського села на 2006-2010 рр., Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року.

Ці нормативні акти регулюють основні положення державної політики на період реформування сільського господарства, передбачають формування цінового, податкового та кредитного механізмів із урахуванням специфіки сільського господарства, закріплюють особливості правового положення суб'єктів господарської діяльності, їхні основні права та обов'язки; визначають особливості окремих видів цієї діяльності; регулюють відносини власності тощо.

Господарська діяльність у сільському господарстві здійснюється на базі використання землі як основного засобу виробництва й направлена на якнайповніше забезпечення населення необхідними продуктами харчування, сировиною та продовольством як рослинного, так і тваринного походження. Основними суб'єктами, зайнятими

виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власної проведеної сільськогосподарської продукції й її реалізацією, є сільськогосподарські товаровиробники всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, серед яких провідна роль належить сільськогосподарським підприємствам. Це колективні та державні сільськогосподарські, риболовецькі й мисливські підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи та господарські товариства, спілки селян, селянські (фермерські) господарства й їхні асоціації, агрооб'єднання, а також спільні (з іноземними інвестиціями) сільськогосподарські підприємства.

Про практику господарської діяльності у сільському господарстві АР Крим. За станом на 01.01.2010 року в АР Крим на займаній площі 26,081 тис. кв. км. розміщено 16 міст, 14 адміністративних районів, 56 населених пунктів міського типу й 949 сільських населених пунктів, у яких зареєстровано 1965,3 тис. чоловік населення, з яких 729,5 тис. чоловік проживають у сільській місцевості. У цілому питома вага населення, що проживає в сільській місцевості, вже протягом достатнього тривалого періоду (за 10 останніх років) складає близько 37% [3].

Відповідно до загальних тенденцій зайнятості населення протягом багатьох років постійно відстежується тенденція скорочення числа зайнятих у сільському господарстві. Так, за підсумками 2005 року число зайнятих працівників у сільському господарстві Криму склало 221,5 тис. чол., у 2007 році – 179,1 тис. чол., у 2009 році – 169,9 тис. чоловік.

Сільськогосподарські підприємства – це суб'єкти господарювання, основним видом діяльності яких є виробництво й первинна переробка сільськогосподарської продукції, а основним засобом і знаряддям виробництва виступає земля.

Сучасна аграрна реформа спрямована на заміну тих, що існували раніше виробничо-економічних відносин на селі. Сьогодні відомі десятки різних моделей форм господарювання в сільському господарстві й важливо вибрати тільки ті з них, які б забезпечили достатній рівень добробуту працівників і власників землі, максимально задовольнили потреби й запити держави.

Система організаційних форм сільськогосподарських підприємств, які ведуть свою виробничо-господарську діяльність у аграрному секторі України може бути представлена таким чином [4].

І. Державні сільськогосподарські підприємства представлені переважно: науковими держпідприємствами, племінними заводами, тваринницькими комплексами, птахофабриками, звиринницькими господарствами, селекційними станціями, учбово-дослідними (дослідно-виробничими) господарствами тощо.

Так, за підсумками за 2010 рік на території АРК було зареєстровано 31 підприємство, що має статус державних підприємств, що склало 1,8 % від загальної кількості суб'єктів виробничої діяльності в сільському господарстві Криму. За ними було закріплено 113,2

тис. га загальної земельної площі, з яких сільськогосподарських угідь – 95,5 тис. га.

Підприємства, що входять у цю групу, засновані на повному державному фінансуванні, вони повинні мати високий виробничий потенціал, використовувати сучасні індустріальні технології. Товарна продукція, вироблена ними, повинна йти, перш за все, на задоволення державних потреб.

Такі підприємства призначені для проведення державної політики в області насінництва й племінного тваринництва, впровадження передових технологій, проведення наукових досліджень і підготовки кадрів, у здійсненні карантинно-ветеринарних та інших державних заходів.

II. Колективно-кооперативні підприємства.

1. Сільськогосподарські підприємства, що зберегли колишній статус колективних господарств (колгоспів), але при цьому їхній економічний механізм управління заснований на правах володіння селянами (колгоспниками) паями на землю й майно. Такі господарства, як правило, зберігають розвинену виробничу структуру, самі реалізують вироблену продукцію й розподіляють прибуток між колгоспниками за пайовим принципом.

На території АРК за такими підприємствами в 2009 році було закріплено 812,5 тис. га земельних площ, із яких сільськогосподарські угіддя займали 97,2% (789,9 тис. га). За підсумками 2009 року кількість колективних підприємств у цілому на території АРК склала 2874 підприємства.

2. Сільськогосподарські виробничі кооперативи, які створювалися на базі розпайованих колгоспів і діють на основі статуту. Майно кооперативу, як правило, формується за рахунок пайових внесків його членів і доходів підприємства, а управління таким господарством здійснюється на принципах один член кооперативу – один голос.

Подібна форма організації виробництва й управління дозволяє органічно поєднувати інтереси працівника та власника, створює потужну мотивацію до високопродуктивної праці.

За підсумками 2009 року в АР Крим здійснювали свою діяльність 2611 кооперативів. Із них: 106 – це сільськогосподарські виробничі й 61 – сільськогосподарський обслуговуючий кооператив.

3. Акціонерні товариства (АТ) – це організаційна форма об'єднання підрозділів підприємств і окремих осіб із різною часткою власної участі. Їхні засоби утворюються шляхом випуску акцій. Вищим органом акціонерного товариства є загальні збори акціонерів, а виконавчим – правління. У своїй діяльності АТ використовують разом із власним капіталом, отриманим від продажу акцій і накопичення прибутку, позиковий – утворений за рахунок кредитів банку та випуску облігацій.

Акціонерні товариства відкритого типу (ВАТ) забезпечують необхідний ступінь виробничої економічної самостійності внутрішньогосподарських формувань відповідно до конкретних умов їхньої діяльності. При цьому зберігається єдине управління підприємством із наявністю у власника 50% акцій.

Взаємини акціонерів будуються на основі статуту або спеціального положення.

Акціонерні товариства – мало поширена форма організації аграрних підприємств, а світовий досвід свідчить про те, що акціонерні товариства – явно не краща форма організації сільськогосподарського виробництва.

За станом на 01.01.2010 рік на території АР Крим функціонувало 1064 акціонерних товариства, з яких 372 є відкритими акціонерними товариствами й 651 – закритими акціонерними товариствами, та здійснюють свою діяльність у різних галузях економіки.

4. Для товариств характерною відмінністю такої організаційно-правової форми є те, що разом із учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і відповідають за його зобов'язаннями своїм майном, може бути декілька учасників-вкладників, які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства (в межах сум внесених внесків), але не беруть участі в управлінні й веденні загальних справ (змішані товариства).

За підсумками 2009 року в АР Крим здійснювали свою діяльність 305 товариств.

5. Асоціації селянських господарств, кооперативів, товариств реалізують право вільного вибору товаровиробниками й власниками земель напрямів використання землі та майнових паїв, створення нових підприємницьких формувань із наділом їх функціями з координації діяльності.

Засновниками (учасниками) таких асоціацій є виробничі організації (селянські господарства, товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи), які дотримують принципів відкритої участі в них. Відносини між селянськими господарствами повинні будуватися на договірній основі. Земля й майно можуть частково знаходитися у власності селянських господарств, а частка землі й майна — орендуватися в асоціації, співвласниками якої можуть бути пенсіонери й працівники, що не увійшли до селянських господарств. Взаєморозрахунки селянські господарства можуть вести через фінансово-розрахунковий центр асоціації. Частку своїх доходів вони можуть відраховувати на формування загальногосподарських фондів (розвитку виробництва, резервн, соціального розвитку тощо), для змісту виконавчої дирекції, розрахунків асоціації із іншими підприємствами (організаціями).

Саме на такій основі повинні постійно формуватися майбутній агропромисловий комплекс і конкурентне середовище для формування цивілізованого аграрного ринку.

Організаційно-економічна модель у вигляді асоціації дозволить зберегти велике виробництво, дасть можливість поетапно змінити форми власності на землю й майно, сформувати відповідні ринку виробничі відносини, безболісно змінювати психологію людей і забезпечувати їм певні соціальні гарантії.

Згідно Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України на 01.01.2010 роки на території АР Крим функціонувало 94 асоціації

(проти 79 – у 2005 році й 87 – у 2007 році), що здійснювали свою діяльність у різних галузях економіки.

III. Підприємства приватної та змішаної форм власності.

1. Фермерські господарства України й Криму представлені господарствами декількох моделей.

Як показує світова практика, найбільш ефективною моделлю селянських фермерських господарств є господарства, що мають великі розміри сільгоспугідь, забезпечені повним комплексом машин і сільськогосподарської техніки, які повно й точно дотримуються основних технологічних операцій і, як правило, очолювані фахівцями, що мають аграрну освіту та досвід діяльності в сільському господарстві.

В умовах Республіки Крим селянські (фермерські) господарства утворюються шляхом отримання земель із територіальних фондів земельного запасу й шляхом отримання земель членами фермерського господарства під час виходу їх із складу колективних господарств і підприємств, а також під час реформування кооперативних і державних форм аграрних підприємств.

Селянські (фермерські) господарства Криму до 2010 року займали 132,7 тис. га земельних площ, із яких сільськогосподарські угіддя склали 131,9 тис. га. Господарську діяльність у 2009 році здійснювали 1767 фермерських господарств, проти 1943 господарств у 2007 році й 1984 – у 2005 році.

Організація перших – сімейних фермерських господарств – поза існуючими формами господарювання з самого моменту їхнього створення, забезпечує їхню роботу на ринкових принципах підприємництва й дає найбільшу самостійність. Виникнення таких господарських форм стало можливим завдяки створенню правових умов, відповідно до яких кожен громадянин України має право проводити товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією на земельних ділянках, переданим йому для ведення фермерського господарства.

Проте ця група селянських (фермерських) господарств, при організації й веденні підприємницької діяльності стикається із значними труднощами, що полягають у відсутності достатніх власних засобів для ведення виробничої діяльності, а така підприємницька діяльність є їхнім основним і єдиним джерелом отримання доходів.

Розміри таких господарств вельми обмежені, й по Автономній Республіці Крим земельні площі, якими користуються, як правило, не перевищують 15 га.

Створення селянських (фермерських) господарств працівниками, які виходять зі складу колективних підприємств із майновими паями та виділеними земельними ділянками, що належать їм, а також при реформуванні аграрних підприємств у ринкові структури, дозволяє на початковому етапі своєї підприємницької діяльності використовувати своє житло, виробничу базу й інфраструктуру реформованих підприємств, що склалася, краще вирішувати соціальні питання. Це – найменш капіталомісткий шлях створення фермерства, який

сприяє не лише економії одноразових і поточних витрат, але й підвищенню ефективності виробництва в нових господарських умовах.

2. Ще однією з форм приватної власності можуть виступати, нарівні з фермерським господарствами, малі підприємства.

Малі підприємства можуть створюватися громадянами України, членами їх сімей і іншими особами, які спільно ведуть трудове господарство, а також різними формами підприємств і їхніх об'єднань (державними, колективними, сумісними підприємствами й громадськими організаціями, кооперативами, акціонерними суспільствами, господарськими суспільствами та товариствами тощо) спільно громадянами. У 2009 році число працівників, зайнятих на малих підприємствах у Криму, склало 82655 чоловік, проти 86965 чол. – у 2007 році й 79191 чол. – у 2005 році.

Мале підприємство володіє самостійністю в здійсненні своєї господарської діяльності (у сільському господарстві, як правило, обслуговуючої), розпоряджається продукцією, що випускається. Воно самостійно реалізує свою продукцію (роботи, послуги), відходи виробництва й набуває необхідної сировини, матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів для реалізації своєї основної діяльності.

За підсумками 2009 року питома вага сільськогосподарської продукції, що вироблялася малими підприємствами, склала всього 3,66 % від загального об'єму продукції й послуг, вироблених малими підприємствами на території АР Крим при спостереженні тенденції зростання об'ємів реалізованої продукції малими підприємствами, які ведуть свою діяльність у сільському господарстві (158,7 млн. грн. – в 2005 році, 254,8 млн. грн. – у 2007 році й 423,8 млн. грн. – у 2009 році).

3. За останнє десятиріччя в Україні та Криму почали відроджуватися спільні підприємства – підприємства, створені на основі складання капіталу вітчизняних і іноземних партнерів, які спільно здійснюють господарську діяльність, управління та розподіл прибутків.

Згідно Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України на 01.01.2010 рік на території АР Крим функціонували 383 сумісних підприємства (проти 417 – в 2005 році й 398 – в 2007 році), що здійснюють свою діяльність у різних галузях економіки.

Організація спільних підприємств на території України та Автономної Республіки Крим спрямована на залучення в національну економіку сучасних технологій і устаткування, матеріальних і фінансових ресурсів, управлінського досвіду, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та розвиток експортної бази аграрного сектора економіки України.

Спільні підприємства діють на принципах взаємовигідності та збалансованості інтересів. Вони визначають порядок об'єднання фінансових ресурсів, формування загальної власності, розподілу прибутку, форми й методи спільної діяльності. Основною

вимогою до діяльності сучасного підприємства є прибутковість підприємницької діяльності.

Метою АПК АР Крим є практика створення спільних підприємств із комплексної переробки худоби, виробництва та збуту продукції рослинництва, тваринництва, птахівництва. Створення таких спільних підприємств із підприємствами розвинених країн світу сприятиме впровадженню сучасних інтенсивних технологій на підприємствах АПК, створить необхідну матеріально-технічну базу для досягнення високої продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності продукції АПК на національному й європейському ринках.

4. Особисті, підсобні господарства громадян (ОПХ) залишаються й сьогодні однією з найпоширеніших і найчисленніших форм використання землі на селі та мають велике економічне й соціальне значення.

Особисте підсобне господарство (ОПХ), як правило, є сферою вторинної зайнятості населення та є дрібнотоварним і споживчим виробництвом сільськогосподарської продукції, що об'єднує в собі форми ведення домашнього господарства, приватної власності та підприємницької діяльності. В основному особисте підсобне господарство ведеться для задоволення продуктами харчування потреб сім'ї, а існуючі надлишки виробленої продукції ОПХ реалізують, як правило, на ринку.

За підсумками 2009 року землі громадян займали 638,4 тис. га земель, а сільськогосподарські угіддя в них склали 96,9%. У загальній структурі земельних угідь Криму питома вага господарств громадян складає всього 23,9%. Останніми роками в Криму ОПХ припадає на частку 55,6% від виробленої продукції сільського господарства (54,7% – продукція рослинництва й 56,4% – продукція тваринництва).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробьев Е.М., Гриценко А.А., Ким М.Н. Экономическая теория. Учебное пособие. – Харьков: Пресс-Фортуна, 1997. – С. 148-150.
2. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та інші. Економіка сільського господарства. Навчальний посібник / За ред. Збарського В.К. – К.: Каравела, 2009. – 264 с.
3. Статистичний щорічник Автономної Республіки Крим за 2009 рік // Главное управление статистики в Автономной Республике Крым. – Симферополь, 2010. – 558 с.
4. Минаков И.А., Куликов Н.И. Экономика отраслей АПК / Под ред. И.А. Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464 с.
5. Лециловский П.В., Гусаков В.Г., Кивейша Е.И. Экономика предприятий и отраслей АПК: учебник / Под ред. Лециловского П.В., Тонковича В.С., Мозоля А.В. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГЭУ, 2007. – 574 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. N1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>

ВИСНОВКИ

Формування ефективної системи господарювання в сільськогосподарському виробництві в умовах ринкової економіки – об'єктивна необхідність, яка є результатом глибоких еволюційних перетворень у правовому та економічному відношенні України. Для аграрного сектора суть таких перетворень, перш за все, полягає в зміні відносин власності трудівників до землі й засобів виробництва.

Разом із цими перетвореннями змінюється й система організаційно-економічних і правових відносин у сільському господарстві. Суб'єкти, що господарюють сьогодні в сільському господарстві, функціонуючи на основі різних форм власності, не лише мають право на існування, але й, конкуруючи один із одним, створюють умови для розвитку ринкових відносин, прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва.

Як вказано в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року основним завданням державної політики у сфері розвитку села є: «...забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури й духовності» [6].

А реалізація вказаних цілей можлива за рахунок: «...створення рівних умов для ефективного функціонування господарств усіх форм власності, а також стимулювання об'єднання товаровиробників як у виробничій, так і в обслуговуючій сфері, що сприятиме посиленню їхньої конкурентоспроможності».